Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding en Veiligheid
Ministerie van Justitie en Veiligheid

Een perspectief op de transformatie van ISIS na de val van het 'kalifaat'

Voortgezette rollen en veranderende dreigingen

Den Haag, winter 2018

Een perspectief op de transformatie van ISIS na de val van het 'kalifaat'

Islamitische Staat in Irak en Syrië (ISIS) ligt al geruime tijd zwaar onder vuur. Met de val van het 'kalifaat' zal ISIS reeds bestaande rollen – protostaat, soennitische opstand, terroristische groepering, criminele organisatie en jihadistische ideologie – anders gaan invullen, waardoor ook de (potentiële) dreigingen die van ISIS uitgaan, zullen veranderen. Deze analyse probeert beide ontwikkelingen in kaart te brengen aan de hand van twee centrale onderzoeksvragen: wat zijn de mogelijke richtingen waarin ISIS zich na de val van het 'kalifaat' kan ontwikkelen? En welke dreigingen vloeien hieruit voort?

ISIS is pas defintief verslagen als de organisatie niet alleen verdreven is van het resterende grondgebied dat het controleert, maar tevens niet meer in staat is om terroristische campagnes, een guerrillastrijd of een propagandaoorlog te voeren. Hoewel de kans op de 'overwinning' afwezig lijkt, zal ISIS zich niet overgeven. Het rigide en absolutistische karakter van de ISIS-ideologie laat bijzonder weinig ruimte voor compromissen.

ISIS definieert nederlaag heel anders dan de anti-ISIS-coalitie. ISIS' verlies van grondgebied kan er voor de coalitie uitzien als een overwinning, maar voor ISIS is het een teruggang naar een vorige fase: die van een soennitische opstand die bestaat uit een combinatie van guerrilla, terrorisme en banditisme. ISIS duidt deze terugval als een onvermijdelijke crisis die zijn strijders moeten doorstaan om uiteindelijk de finale overwinning te behalen, als goddelijke predestinatie ('qadar').

Voortgezette rollen maar gewijzigde dreiging

De analyse kaart een breed pallet van mogelijke richtingen aan, waarin de verschillende rollen van ISIS en de daaruit voortvloeiende dreigingen zich kunnen ontwikkelen. Deze rollen kunnen zich vaak naast elkaar voordoen en sluiten elkaar niet op voorhand uit.

In de afgelopen twee jaar is het 'kalifaat' in Syrië en Irak gekrompen van een gebied ter grootte van het Verenigd Koninkrijk tot een gebied dat een paar enclaves omvat. Tegelijkertijd is het (gedurende een langere periode) veranderd van een lokale Irakese groepering in een internationale organisatie. In tegenstelling tot moderne staten is de autoriteit van ISIS echter niet gelegitimeerd op basis van gefixeerde en onaantastbare territoriale grenzen. Hierdoor kan ISIS eenvoudiger omgaan met verlies van grondgebied dan een moderne staat. Daarnaast zijn de oorlogen in het Midden-Oosten (en elders) niet eenvoudig – en zeker niet alleen – te duiden in termen van een *clash of civilizations* zoals Samuel Huntington die voorzag: een episch conflict tussen verschillende beschavingen/culturen. De vele bloedige en gecompliceerde twisten waarin landen met een moslimmeerderheid verstrikt zijn geraakt, zijn beter te beschouwen als strijd binnen één beschaving dan tussen verschillende beschavingen.

ISIS en Nederland

Home grown terrorisme en gevaar van terugkeerders

Een deel van de buitenlandse strijders zal terugkeren naar hun land van herkomst. Vooralsnog heeft slechts een klein deel van de aanslagplegers in het Westen opdracht gekregen van ISIS aanslagen te plegen. Tegelijkertijd heeft de meerderheid van hen wel op enig manier contact met ISIS-strijders gehad. Onder de teruggekeerden is tot nu toe slechts een geringe minderheid betrokken geweest bij aanslagplanning, maar de door hun gepleegde aanslagen behoorden vaak tot de zwaarste. Met de val van het 'kalifaat' is het mogelijk dat meer getrainde jihadisten terugkeren die, vaker dan eerdere terugkeerders, betrokken raken bij aanslagen. Bovendien blijft het merendeel van alle teruggekeerden achter het jihadistische gedachtegoed staan en is er bij hen geen sprake van deradicalisering en mogelijk ook niet van *disengagement*.

ISIS zal zich waarschijnlijk gaan richten op aanslagen in het Westen, om (i) zijn relevantie in de respons op de westerse dreiging tegen de islam te bevestigen, (ii) wraak te nemen en (iii) de relaties tussen islamitische en niet-islamitische gemeenschappen te ondermijnen en en passant islamofobie aan te wakkeren. Het doel van ISIS blijft om te polariseren, destabiliseren, interreligieus groepsgeweld uit te lokken en aanhang te rekruteren. Het lijkt steeds meer voor de hand te liggen dat de organisatie ook vrouwen voor aanslagen in Europa zal gaan inzetten. Voor zijn externe aanslageenheid in Syrië en Irak zal het waarschijnlijk moeilijker worden om complexe, aangestuurde aanslagen in het Westen uit te voeren. Een eventuele afname van de aanslagplanning vanuit Syrië en Irak zou mede opgevangen kunnen worden door ISIS-Libië of door een andere *franchise*.

Echter, ondanks de (mogelijke) toename van het aantal teruggekeerden lijkt de dreiging in Nederland vooral te komen van *home grown* terrorisme door netwerken en gewelddadige eenlingen die geïnspireerd, gecoacht of aangestuurd zijn door ISIS, maar nooit zijn uitgereisd.

Home grown terrorisme en terugkeerders vormen echter niet twee geheel losstaande gesloten groepen. Zij kunnen samenwerken en terugkeerders kunnen eenlingen of nationale netwerken inspireren, trainen, aansturen en faciliteren.

Strategische opties voor ISIS: Aanpassing en verplaatsing

ISIS gaat in Syrië en Irak door als terroristische organisatie en guerrilla

De meest voor de hand liggende ontwikkelingsrichting in het Midden-Oosten is dat ISIS terugkeert naar 'de woestijn' om van daaruit de strijd voort te zetten in een combinatie van guerrilla en terroristische tactieken. De organisatie bereidt zich hier al langere tijd op voor. Een terugkeer naar de woestijn zal het vrijwel zeker moeilijker maken om aanslagen te plegen op westerse doelen.

ISIS in Irak is vooralsnog geen organisatie die in chaos verkeert als gevolg van het verlies aan grondgebied. Terugtrekking van Amerikaanse en westerse strijdkrachten kan bijdragen aan een herrijzenis van ISIS; temeer als sjiitische partijen de toegenomen bewegingsvrijheid vullen met sektarische politiek en dito geweld. In Irak en het oostelijke deel van Syrië blijft ISIS vooralsnog waarschijnlijk de enige werkelijke vorm van soennitisch verzet, nadat de groep eerder alle soennitische concurrenten in deze gebieden vernietigde.

De belangrijkste krachten in de regio hebben verschillende belangen als het om de toekomst van Syrië en Irak gaat. Dit compliceert de zaak in grote mate, waardoor vrede, verzoening, economische ontwikkeling, wederopbouw en goed bestuur niet makkelijk te realiseren zijn. Toch is dit noodzakelijk om soennitisch politiek geweld – of dat nu in de vorm van ISIS of een andere gewelddadige jihadistische groep is – buiten de deur te houden.

Toch zal het voor ISIS niet eenvoudig zijn om weer boven te komen drijven, zoals de organisatie dat in 2013 en 2014 lukte. Een unieke verzameling aan omstandigheden lag ten grondslag aan de schier eindeloze reeks overwinningen in deze jaren: het politieke en militaire vacuüm dat was ontstaan in Syrië door de burgeroorlog; het disfunctioneren van de Irakese regering door het sektarische beleid van premier Nuri al Maliki; de ineenstorting van het Irakese leger; hulp van met ISI sympathiserende militairen binnen het Irakese leger; de onverschilligheid van de internationale gemeenschap totdat het te laat was. Eenzelfde samenloop van omstandigheden zal zich niet snel herhalen, al was het maar omdat: (i) de hoogste Irakese sjiitische geestelijke (Ali al Sistani) eerder pleitte voor de ontwikkeling van een civiele staat, (ii) Muqtada al Sadr (leider van de Sadr-beweging) sinds enige tijd de sektarische spanningen probeert te verminderen en (iii) de huidige Irakese premier al Abadi een inclusiever beleid voert dan zijn voorganger al Maliki, wat veel soennieten waarderen.

Diaspora leidt tot ondermijning van landen elders

Net zoals gebeurde met al Qa'ida-leden in het verleden zal een deel van de ISIS-strijders zich gaan verspreiden. Waarschijnlijk zal een deel van de overlevende buitenlandse ISIS-strijders doorreizen naar nieuwe strijdgebieden, aangezien zij moeilijk ondergronds kunnen opereren in Irak en Syrië en zij niet willen terugkeren naar hun land van herkomst. Deze gevechtsharde strijders zullen waarschijnlijk bij voorkeur afreizen naar gebieden die aansluiten bij hun etnische en linguïstische achtergronden.

Vele strijders kwamen uit relatief stabiele landen in de regio en zullen daarnaar terugkeren en gelieerde lokale organisaties versterken of nieuwe *franchises* opzetten. Mogelijk dat al Baghdadi daarna een vergelijkbare rol gaat spelen als al Zawahiri voor al Qa'ida vervult, die van theoretisch leider op afstand.

Geringe kans op verplaatsing van kernorganisatie en leiderschap

De kans dat ISIS het 'kalifaat' en de top daarvan naar een gebied verplaatst buiten Syrië en Irak, dat onder invloed staat van een gelieerde organisatie, is klein. In al deze gebieden is sprake van forse concurrentie van andere (jihadistische) groepen of stevige contraterroristische druk vanuit de overheid. ISIS gaat waarschijnlijk niet in een ander land opnieuw een 'kalifaat' oprichten, want kern-ISIS is vooral een Irakese (en in mindere mate Syrische) organisatie en haar einde-der-tijden-leer hangt ten nauwste samen met Syrië. Een dergelijke 'terugtocht' zou bovendien moeilijk verteerbaar zijn voor een belangrijk deel van de aanhang.

ISIS als netwerkorganisatie krijgt waarschijnlijk lossere vorm

ISIS overleeft niet alleen in Syrië en Irak, de organisatie blijft ook een internationale keten van *franchises*, zelfs nadat ISIS al het grondgebied in Syrië en Irak heeft verloren. Dat maakt dat de organisatie vier jaar na het uitroepen van het 'kalifaat' een sterke netwerkstructuur en bureaucratie kent. De bureaucratische structuur en strategische visie stellen de organisatie in staat om een langdurige Maoïstische, revolutionaire strijd te (blijven) voeren.

Het ligt voor de hand dat ISIS verandert in een gedecentraliseerde, amorfe organisatie die op een meer asymmetrische manier gaat opereren. In het geval van al Qa'ida was er destijds voldoende kader dat kon voorzien in continuïteit en richting aan het netwerk van al Qa'ida-*franchises*. In het geval van ISIS is het maar de vraag of er voldoende ervaren top- en middenkader beschikbaar blijft voor coördinatie, strategische continuïteit en operationele aansturing van het ISIS-netwerk, gezien het tempo waarin dit kader wordt uitgeschakeld in Syrië en Irak.

Het ligt ook voor de hand dat de *franchises* grotendeels of vrijwel geheel op eigen houtje verder gaan – ISIS-logo, reputatie en het ISIS-narratief als krachtige *brand* zullen gebruikt blijven worden. Mogelijk is dat ISIS van het vertrouwde gecentraliseerde *wilayat*-systeem overstapt naar een meer gedecentraliseerd *command en control*-systeem dat bestaat uit een netwerk van meer losstaande afdelingen. Een dergelijk netwerk zou meer veerkracht bezitten ten opzichte van contraterrorisme-activiteiten dan een centraal aangestuurd systeem.

Zo'n overstap naar een meer gedecentraliseerd netwerk past ook beter bij de transitie die de mondiale jihad lijkt door te maken naar een *leaderless* jihad en die gestalte krijgt door: (i) eenlingen of kleine groepen die (ii) een netwerk vormen en (iii) daarbij gebruikmaken van nieuwe media- en informatietechnologieën. Deze transitie van de internationale jihad kan ook gestalte krijgen met de opkomst van andere soorten ondernemers in jihadistisch geïnspireerd geweld: huurlingen, consultants en rondreizende moedjahedien. Naar verwachting zullen ondernemers onderling of met formele terroristische organisaties in netwerken gaan samenwerken, waarbij het voor de hand ligt dat criminele organisaties deze netwerken zullen faciliteren, bijvoorbeeld met wapens of reisdocumenten.

Tactische opties voor ISIS en zijn strijders

ISIS groeit als criminele organisatie en de nexus met georganiseerde criminaliteit wijzigt

De nexus met criminaliteit is er altijd geweest en zal logischerwijs blijven bestaan als de organisatie ondergronds gaat.
Veel financieringsbronnen zullen deels of geheel wegvallen.
Dat betekent dat niet alleen het organisatiemodel en de militaire strategie wijzigen, maar ook het financieringsmodel verandert.
ISIS zal waarschijnlijk meer criminele praktijken toepassen om in haar financieringsbehoeften te kunnen blijven voorzien en daarmee kan de nexus met de georganiseerde criminaliteit groeien. Teneinde internationale inspanningen gericht op bestrijding van terrorisme te omzeilen, zal ISIS gebruik blijven maken van methoden die in zwang zijn bij grensoverschrijdende georganiseerde criminaliteit. Zeker nu de val van het 'kalifaat' de organisatie dwingt om haar financiële reserves (anders) te investeren in de regio of te exporteren.

In Europa zullen aanslagen mogelijk weer vaker door crimineel verkregen geld worden gefinancierd, nu het 'kalifaat' en daarmee mogelijk ook (een deel van de) ISIS-financiering is weggevallen.

Virtueel kalifaat blijft vooralsnog grotendeels intact en van belang

ISIS is in *cyberspace* en als propagandamachine nog steeds een geduchte tegenstander. Het virtuele 'kalifaat' zal voortleven en vooralsnog een krachtige inspiratiebron en echokamer blijven. ISIS zal zich blijven presenteren als de verdediger van soennieten en zijn narratief zal dit ondersteunen door aankomende jaren waarschijnlijk verder te focusen op sektarische thema's.

Het virtuele 'kalifaat' kan het fysieke echter slechts in beperkte mate vervangen, genereert minder makkelijk steun en is daarmee minder gevaarlijk. Er wordt gespeculeerd over de dreiging die uitgaat van coaching op afstand door 'virtuele ondernemers', maar tot nu toe lijkt cybercoaching beperkte resultaten op te leveren. Tegelijkertijd kunnen instructievideo's voor explosieven en propagandamateriaal nog wel degelijk (*would be*-)jihadisten inspireren.

Het is voorlopig onwaarschijnlijk dat ISIS in zal zetten op aanschaf, ontwikkeling of inzet van complexe cyberwapens om de jihadistische strijd voort te zetten. Evenzeer is het onwaarschijnlijk dat ISIS op korte termijn gerichte, geavanceerde digitale aanvallen gaat plegen.

Inzet op het virtuele 'kalifaat' is vooral een transitiestrategie voor de jihadistische beweging door de verschillende onderdelen ervan onderling verbonden en geïnspireerd te houden en zo te overleven.

Kans op escalatie is reëel, maar klein

In een poging om de beschermer van soennieten en de vaandeldrager van het militante soennisme te blijven, zal ISIS sowieso doorgaan met het gebruik van excessief geweld tegen sjiieten en christenen.

Voor ISIS kan het aantrekkelijk zijn om de strijd verder te escaleren. Weliswaar zal dat grote offers van ISIS met zich mee brengen, maar de mogelijke kanteling in de regionale dynamiek in het Midden-Oosten kan, vanuit het perspectief van ISIS, aantrekkelijker zijn dan langzaam maar zeker verder teruggedrongen te worden. De grote offers en het waarschijnlijk langzaam afnemende vermogen van ISIS tot complexe aanslagen maken deze strategische keuze onwaarschijnlijk.

Strategische opties revisited: ISIS en al Qa'ida

Verhouding tot al Qa'ida blijft veelzijdig en gecompliceerd

Het idee dat ISIS en al Qa'ida hun krachten bundelen is verontrustend. Toch is dit schrikbeeld onwaarschijnlijk. Met de val van het 'kalifaat' en het herstel van al Qa'ida zal de jihadistische beweging de aankomende jaren gekenmerkt blijven door verandering en nieuwe breuken. Tegelijkertijd vormen deze (en soortgelijke) actoren een continuüm van partijen met verschillende ideologische en strategische inzichten, methodologische aanpak en rigiditeit, maar beschouwen ze zichzelf als onderdeel van dezelfde jihadistische beweging.

De wereld zal aankomende jaren niet slechts één organisatie zien die actief is en zelfs niet een verzameling van organisaties, maar een radicaal-ideologische beweging geplaagd door rivaliteiten en breuklijnen. Een beweging die wellicht wat minder virulent gewelddadig en slagvaardig wordt, maar rabiaat antiwesters blijft.

Onder niet-aflatende militaire druk zou kern-ISIS (deels) kunnen versplinteren en waarschijnlijk zal een deel van de strijders, al dan niet groepsgewijs, trouw aan ISIS inruilen voor toewijding aan al Qa'ida of aan al Qa'ida gelieerde groeperingen. Dit zou tot verdere radicalisering van deze laatste groeperingen kunnen leiden.

Kern-ISIS en kern-al Qa'ida zullen elkaar waarschijnlijk op strategisch niveau blijven beconcurreren, maar op lokaal niveau zullen er verschillende dynamieken blijven bestaan – strijd, non-interventie of samenwerking. Deze strategische concurrentie zal waarschijnlijk niet leiden tot een proces van wederzijdse gewelddadige escalatie.

Het gedachtegoed blijft inspireren

Het verlies van het 'kalifaat' zal niet het einde van de mobilisatie van het gedachtegoed van ISIS met zich meebrengen. ISIS' eschatologische boodschap zal voorlopig intact blijven en de kracht van het merk zal hooguit langzaam afnemen.

Leaderless jihad vervangt het 'kalifaat'

De mondiale jihad zal waarschijnlijk overgaan in een nieuwe fase: van het 'kalifaat' naar *leaderless* jihad. Naast kern-ISIS ontstaat er een netwerk van individuen en kleine cellen, die wel geïnspireerd worden door ISIS, maar niet of minder aangestuurd dan wel gecoacht zullen zijn. Daarmee verandert de dreiging voor Nederland, maar neemt deze niet per definitie af.

De conflicten in het Midden-Oosten, Afrika en Azië hebben wereldwijd een generatie van (virtuele) strijders gecreëerd die doordrenkt is met een of andere vorm van jihadistische ideologie en gewend geraakt is aan de normaliteit van geweld als legitieme methode van politieke expressie. Jihadisme is het revolutionaire paradigma van onze tijd. Als geen andere ideologie spreekt het achtergestelden en vervreemden aan. Zelfs indien ISIS versplintert zal dit er niet toe leiden dat jihadisme zijn positie verliest als meest attractieve radicale ideologie die er te koop is.

Noodzaak om drivers van jihadistisch terrorisme weg te nemen

Voortdurende of nieuwe (burger-)oorlogen, een nieuwe Arabische lente of de ineenstorting van één of meer regeringen in de Arabische wereld zouden de positie van ISIS (en al Qa'ida) kunnen versterken doordat hieruit nieuwe vrijhavens kunnen ontstaan.

Daarnaast is er in het Midden-Oosten en Noord-Afrika een aantal onderliggende *drivers* dat het streven naar radicale oplossingen, waaronder jihadisme, in de hand werkt. Hiertoe behoren:

1. politieke onvrijheid gekoppeld aan repressieve regimes;
2. patriarchale stammen gekoppeld aan afwezigheid van liberale tradities en participerende democratieën;
3. een zeer jeugdige bevolking gekoppeld aan chronisch stagnerende economieën en grote jeugdwerkloosheid;
4. onopgeloste territoriale conflicten gekoppeld aan gesmoorde onafhankelijkheidsidealen;
5. klimaatverandering gekoppeld aan verminderde beschikbaarheid van zoet water per hoofd van de bevolking en lagere landbouwopbrengsten, en;
6. zeer onverdraagzame vormen van de islam gekoppeld aan de onwil en het onvermogen om mee te doen aan de moderniteit die een globaliserende wereld met zich meebrengt.

Zolang deze onderliggende drivers niet geadresseerd worden, blijft er een voedingsbodem bestaan voor jihadistisch terrorisme in het Midden-Oosten, Noord-Afrika en daarbuiten.

Kortom

terugkerende strijders zullen waarschijnlijk een sleutelrol spelen bij de rekrutering en training van de volgende jihadistische golf. Tegelijkertijd gaat op nationaal niveau de grootste dreiging uit van *home grown* terrorisme. Met het eind van het 'kalifaat', is een belangrijke *pullfactor* voor een jihadistisch avontuur verdwenen. De *pushfactoren* in westerse maatschappijen blijven echter aanwezig. Vanuit een mondiaal perspectief is niet het grootste gevaar dat strijders terugkeren, maar dat zij doorreizen naar andere oorlogsgebieden buiten Europa of naar andere gebieden waar de staat zwak is.

ISIS verandert in Irak en Syrië in een guerrillabeweging en zal zijn pogingen om de sociale cohesie in westerse staten te ondermijnen waarschijnlijk opvoeren. ISIS zal proberen aanhangers te verkrijgen onder de tientallen miljoenen jongeren in Azië, Afrika en het Midden-Oosten, die redelijk zijn opgeleid, maar nauwelijks kansen zullen krijgen om vooruit te komen.

Door de aanhoudende campagne om het topkader van ISIS met raketten uit te schakelen, ligt het voor de hand dat de *franchises* grotendeels of vrijwel geheel op eigen houtje verder (moeten) gaan, waarbij zij alle facetten van het 'merk ISIS' als krachtige, mondiale *brand* zullen blijven gebruiken.

In Nederland zal de dreiging die uitgaat van de nieuwe jihad echter vooral homegrown, *leaderless* en virtueel (door middel van propaganda en instructiefilmpjes) zijn.

Uitgave
Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding
en Veiligheid (NCTV)
Postbus 20301, 2500 EH Den Haag
Turfmarkt 147, 2511 DP Den Haag
070 751 50 50

Meer informatie
www.nctv.nl
info@nctv.minvenj.nl
@nctv_nl

April 2018 | 112216